

FRANCESC TOSQUELLES

COM UNA MÀQUINA DE COSIR EN UN CAMP DE BLAT

8 abril – 28 agost 2022

Textos de sala

Versió Lectura Fàcil

CCCB

Aquest document segueix les directrius internacionals de l'IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) i d'Inclusion Europe quant al llenguatge, el contingut i la forma, amb l'objectiu de facilitar-ne la comprensió. El logotip LF ho certifica. L'atorga l'Associació Lectura Fàcil (www.lecturafacil.net)

Vam mantenir l'hospital com a lloc obert, realment obert.

I que un lloc sigui obert o tancat no depèn només de les parets.

Obert al sector, a la vida real.

A banda dels pagesos, aquesta obertura va ser una gran possibilitat.

Hi ha hagut relacions molt ambigües entre el Surrealisme i la Psicoanàlisi, i fins i tot entre el Surrealisme i la política.

Una de les consignes del Surrealisme era aconseguir posar una màquina de cosir en un camp de blat.

Això és el que havien fet els catalans posant fàbriques als camps.

Francesc Tosquelles

Adaptació a Lectura Fàcil: Laia Vidal (Associació Lectura Fàcil)

Disseny i maquetació: Jordi E. Sánchez

Sumari

Introducció	6
Francesc Tosquelles (Reus, 1912 – Granges d’Òlt, França, 1994)	6
Cronologia	7
Crono columna Tosquelles.....	7
Crono columna política-història-psiquiatria.....	9
Crono columna art-cultura-psiquiatria	10
Àmbits de l’exposició	11
Els llocs de Tosquelles.....	11
Posa so a les pel·lícules.....	12
Com fer-ho?.....	12
Curar les institucions: política i psicoanàlisi	13
Curar les institucions, polititzar la psiquiatria: Tesi Lacan – Simon.....	14
Curar les institucions, polititzar la psiquiatria: Wainmann – Centelles	15
Una psiquiatria situada	16
Una psiquiatria situada: IPM, formació, II República.....	17
Una psiquiatria situada: Mas de Quer, colònies escolars.....	17
Una psiquiatria situada: Guerra Civil.....	18
Una psiquiatria situada: Mireia Sallarès	18
Una psiquiatria situada: Sètfonts.....	19
Una psiquiatria situada: Camp de Vernet d’Arriège.....	20

Saint-Alban, la revolució filmada.....	21
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Société Lozérienne.....	22
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Congrés Psicoterapèutic 1958.....	22
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Publicacions-periòdics murals.....	23
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: instal·lació d'Alejandra Riera.....	24
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Materials Lucien Bonnafé.....	24
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Tristan Tzara-Miró.....	25
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: set Paul Éluard.....	25
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Jacques Matarasso.....	26
Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Films Mario Ruspoli.....	27
Representacions de la bogeria: de l'asil al museu.....	28
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Jean Dubuffet.....	29
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Marguerite Sirvins.....	30
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Auguste Forestier.....	31
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: representacions de l'art psicopatològic.....	32
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Collection Pailhas.....	32

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Exposition Internationl Art Psychopathologique.....	33
Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Exiliats.....	34
El deliri de la fi del món.....	35
Deliri de la fi del món: Antonin Artaud	36
Deliri de la fi del món: Nancy Spero.....	37
Deliri de la fi del món: Aimable Jayet.....	37
Deliri de la fi del món: Benjamin Arneval	38
Deliri de la fi del món: Vulliamy-Cheval de Troie.....	39
Peus, cinema i vida en col·lectiu	40
Despatologitzar la bogeria:	
Min Tanaka à la Borde.....	41
Despatologitzar la bogeria: Perejaume.....	41
Despatologitzar la bogeria: Tàpies	42
Despatologitzar la bogeria:	
Angela Melitopoulos – Assemblages	43
Despatologitzar la bogeria: Le Clos du Nid.....	44
Despatologitzar la bogeria: Educadors especials.....	45
Bio Fernand Deligny-Sandra Álvarez de Toledo.....	45
Text Fernand Deligny-Sandra Álvarez de Toledo.....	46
Frantz Fanon i Francesc Tosquelles:	
de l'antifeixisme a la descolonització.....	47
Frantz Fanon amb Francesc Tosquelles:	
una trobada: Mohamed Bourouissa]	48
Tornar a Catalunya: transmetre Tosquelles.....	49
Tornar a Calalunya: Déconnage.....	50
Tornar a Calalunya: Cassetes.....	51
Tornar a Calalunya: Esquemes i veu Tosquelles	52

Introducció

Francesc Tosquelles (Reus, 1912 – Granges d'Òlt, França, 1994)

Va ser un psiquiatre apassionat de la seva feina, la política i la cultura. Va innovar en teràpies per a persones amb problemes de salut mental i va denunciar que el feixisme europeu no fos considerat una malaltia. Avui és un psiquiatre de referència en el tractament de la salut mental en moments de crisi extrema.

A partir del 1931, Tosquelles va introduir la Psicoanàlisi a Catalunya i a Espanya. A partir d'aleshores va treballar per renovar els centres que internaven persones amb malalties mentals. Durant la Guerra Civil, va ser cap de Psiquiatria de l'exèrcit republicà amb equips no professionals.

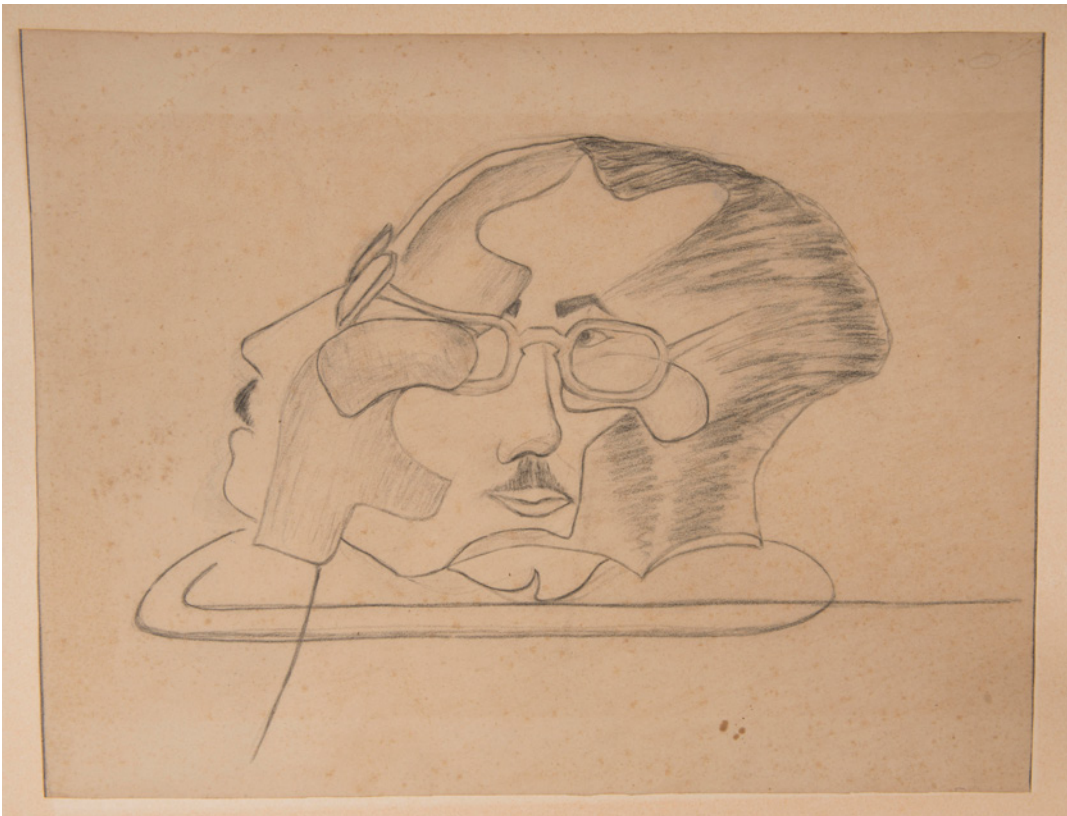
El 1939 es va exiliar a França i va transformar la unitat psiquiàtrica de l'hospital de Saint-Alban, juntament amb persones internes, cuidadors, monges, metges i pagesos. Va aplicar tot el que havia après a les cooperatives catalanes: l'autogestió del treball, l'assemblea i els clubs de malalts, el teatre i el cinema, i la formació dels cuidadors.

Amb l'expressió «una màquina de cosir en un camp de blat» Tosquelles resumia la transformació de la Psiquiatria catalana de 1910 a 1930: les teràpies psiquiàtriques estaven relacionades amb els pobles, el camp i el treball manual, com la costura.

Cronologia

Crono columna Tosquelles

- 1912 Francesc Tosquelles i Llauradó neix el 22 d'agost al carrer Major de Reus, davant del Centre de Lectura.
- 1932 Tosquelles utilitza la tesi del psicoanalista Jacques Lacan per formar la comunitat mèdica de l'Institut Pere Mata.
- 1937 Al front d'Aragó, Tosquelles organitza l'evacuació dels pacients de l'hospital psiquiàtric d'Osca, en mans de les tropes feixistes. És responsable de la reestructuració del sanatori de Sarinyena.

Francesc Tosquelles, *Autorretrat*, sense data, dibuix sobre paper.
Col.lecció de la família Ou-Rabah-Tosquelles

- 1938 És nomenat cap dels Serveis Psiquiàtrics de l'Exèrcit d'Extremadura, i director de la clínica d'Almodóvar, Ciudad Real.
- 1939 Tosquelles inicia l'exili francès.
Travessa a peu els Pirineus
i passa 3 mesos al camp de refugiats republicans de Sètfont.
Allà hi crea una unitat psiquiàtrica.
- 1940 Entra a formar part de l'equip de l'hospital psiquiàtric de Saint-Alban, a la regió francesa de la Losera.
Hi treballarà fins al 1962.
Transformarà totalment la vida col·lectiva a l'hospital.
- 1948 Es naturalitza francès amb el nom de François Tosquelles i defensa la tesi *Assaig sobre el sentit de la vivència en psicopatologia: el testimoni de Gérard de Nerval* a la Facultat de Medicina de París.
- 1958 Tosquelles passa una breu temporada a Barcelona per a la celebració del Congrés Internacional de Psicoteràpia.
Hi presenta una pel·lícula filmada a Saint-Alban cap al 1950.
- 1967 Comença la tornada intermitent de Tosquelles a Catalunya.
S'implica en una nova etapa de l'Institut Pere Mata fins al final de la seva vida.
- 1994 El 25 de setembre Tosquelles mor a Granges-d'Òlt (França).
A Catalunya, la seva mort coincideix amb la desaparició de la Psiquiatria com a disciplina independent de la Medicina.

Crono columna política-història-psiquiatria

- 1914 Es constitueix la Mancomunitat de Catalunya, que promou la descentralització de les institucions psiquiàtriques.
- 1930 Es forma el Bloc Obrer i Camperol (BOC), partit comunista antiestalinista en què milita Tosquelles. Tosquelles ja s'havia implicat en la Federació Comunista Catalano-Balear (FCCB).
- 1931 Es proclama la 2a República. Tosquelles parlarà de Barcelona com la «petita Viena» perquè hi coincideixen molts psicoanalistes i psiquiatres jueus de Centreeuropa que fugen de l'antisemitisme.
- 1935 Es funda el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), resultat de la unificació del Bloc Obrer i Camperol (BOC) amb l'Esquerra Comunista d'Espanya (ICE). Tosquelles n'és membre.
- 1936 Després del cop d'estat, la Generalitat nacionalitza els hospitals catalans, incloent-hi l'Institut Pere Mata.
- 1940 Les tropes de Hitler ocupen França. Entre 35.000 i 40.000 pacients moriran de fred, gana i desnutrició als hospitals psiquiàtrics francesos.
- 1953 Es crea La Borde, clínica fundada pel psiquiatre Jean Oury en continuïtat amb l'experiència de Tosquelles a Saint-Alban.
- 1960 Es desenvolupen les comunitats terapèutiques a la Gran Bretanya, amb David Cooper i Ronald Laing. A França, el Ministeri de Salut reconeix la Psiquiatria impulsada per Tosquelles, Lucien Bonnafé, Georges Daumézon i Jean Oury.
- 1968 Al voltant del Maig francès, hi ha grans debats sobre la Psicoanàlisi i la Psiquiatria. A Itàlia, Franco Basaglia publica *La institució negada*.

Crono columna art-cultura-psiquiatria

- 1929 Salvador Dalí publica un text sobre el mètode paranoicocrític a la revista *Le Surréalisme au service de la révolution*.
Dalí i Tosquelles coincideixen a l'Ateneu Barcelonès.
- 1943 El metge i filòsof Georges Canguilhem es refugia a l'hospital de Saint-Alban, també l'artista Nusch i el poeta Paul Éluard.
- 1945 El poeta dadaïsta Tristan Tzara fa una estada a Saint-Alban i hi escriu el poema *Parler seul*, il·lustrat per Joan Miró.
Hi coincideix amb l'artista i pare de l'Art Brut Jean Dubuffet.
Dubuffet s'hi desplaça per veure el treball de l'intern i escultor Auguste Forestier.
- 1946 El centre psiquiàtric de Sainte-Anne mostra treballs de les persones internes a l'«Exposició d'obres de malalts mentals», a París.
- 1947 Tosquelles visita el poeta Antonin Artaud, intern a l'hospital psiquiàtric de Rodez.
- 1948 Jean Dubuffet crea el Foyer i després la Compagnie de l'Art Brut, en la qual incorpora l'obra de persones internes a Saint-Alban: Benjamin Arneval, Auguste Forestier, Clément Fraisse, Aimable Jayet i Marguerite Sirvins.
- 1952 El psiquiatre i pensador Frantz Fanon fa la residència mèdica a Saint-Alban fins a l'agost del 1953.
Durant aquesta estada treballa i escriu amb Tosquelles.
- 1962 S'estrenen 3 pel·lícules: un sobre el treball rural a la Losera, *Les Inconnus de la terre*, i dos sobre l'hospital de Saint-Alban, *Regard sur la folie* i *La Fête prisonnière*.
- 1978 Tosquelles pronuncia una conferència sobre Gabriel Ferrater i més endavant publicarà *Funció poètica i psicoteràpia*.
Una lectura de «In memoriam» de Gabriel Ferrater.

Àmbits de l'exposició

Els llocs de Tosquelles

L'obra artística de Tosquelles és molt variada: assajos sobre **Psiquiatria**, obres d'art que va fer dins i fora dels centres psiquiàtrics, testimonis orals, i documents de fotografia i cinema.

Psiquiatria: especialitat de la medicina per estudiar les trastorns mentals, les causes i com tractar-les. El metge que ho fa és el psiquiatra.

Tosquelles filmava escenes de l'hospital psiquiàtric per deixar un testimoni. De vegades, la seva esposa i altres cuidadors també filmaven. Sovint, Tosquelles mostrava les pel·lícules a les persones internes.

Les 5 pel·lícules presentades en aquesta instal·lació són de 1950-1980. Tosquelles les va filmar durant els tallers de cinema a l'hospital, les excursions amb les persones internes, els partits de futbol i les festes.

Posa so a les pel·lícules

Quatre de les pel·lícules van quedar sense so, però Tosquelles no volia que fossin mudes. L'artista Roger Bernat et proposa que li posis tu el so.

També pots escoltar el so que li posat altres visitants.

Com fer-ho?

- Seu a la segona taula, la que té el micròfon.
- Agafa els auriculars, protegeix-los amb una funda nova i posa-te'ls.
- Acosta't al micròfon.
- Prem el botó i parla.
- Treu-li la funda als auriculars, i llença-les a la paperera.

Roger Bernat, *Sense títol*, 2021, instal·lació interactiva.
Films muts de Francesc Tosquelles cortesia de l'Institut Jean Vigo,
Cinémathèque de Perpignan

Curar les institucions: política i psicoanàlisi

Quan a Catalunya es va proclamar la República el 1931, psiquiatres i psicoanalistes d'Europa van venir a Barcelona.

En aquell moment, Francesc Tosquelles era membre del partit polític Bloc Obrer i Camperol (BOC), relacionat amb el **marxisme**.

Aleshores, va utilitzar la **Psicoanàlisi** i el marxisme per transformar els centres psiquiàtrics.

Tosquelles pensava que per curar les persones amb una malaltia mental calia canviar la manera de funcionar dels hospitals. I per fer-ho, creia que era important eliminar l'autoritat i els tràmits.

Tosquelles també s'oposava a l'autoritarisme en la política, i va lluitar per l'**anarcosindicalisme** i en partits **comunistes** minoritaris.

Marxisme: idees polítiques i econòmiques proposades per Karl Marx i Friedrich Engels.

Psicoanàlisi: idees i teràpies per estudiar i tractar l'inconscient: els desitjos i pensaments que no podem controlar.

Anarcosindicalisme: idees a favor de la lluita de la classe obrera i contra l'estat.

Comunisme: ideologia que busca la igualtat per a tothom.

Curar les institucions, polititzar la psiquiatria: Tesi Lacan – Simon

El psicoanalista Lacan i el psiquiatre Simon van influir Tosquelles.

Jacques Lacan defensava que la paranoia no s'havia de tractar com una malaltia sinó com un mecanisme que desenvolupa la persona per construir la seva personalitat. Així, la malaltia mental es converteix en un comportament normal.

El 1932, Tosquelles va utilitzar la tesi de Lacan per impartir una formació a l'hospital psiquiàtric de Reus, l'Institut Pere Mata.

D'altra banda, les teràpies d'Hermann Simon tenien un objectiu: evitar que les persones internes estiguessin permanentment allitades, immòbils i aïllades de qualsevol contacte social.

Tosquelles va utilitzar aquesta idea de treball col·lectiu i va implementar tallers d'art, teatre i cinema com a tasques compartides entre cuidadors, monges, metges, pagesos i les persones internes de l'hospital.

Curar les institucions, polititzar la psiquiatria: Wainmann – Centelles

Les fotografies són d'Alec Wainman i Agustí Centelles.
Mostren la ciutat de Barcelona cap al 1930.

S'hi poden veure seus dels partits polítics Bloc Obrer i Camperol (BOC)
i Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), on militava Tosquelles.
Els dos partits criticaven l'autoritarisme i el centralisme comunista.

Una psiquiatria situada

Tosquelles va viure en diferents centres psiquiàtrics.

Per exemple: l'hospital psiquiàtric privat de l'alta burgesia a Reus, els hospitals de campanya en cases expropiades a Aragó i Extremadura, un servei psiquiàtric improvisat al camp d'exiliats republicans a Sètfons, i l'hospital rural en una de les zones més empobrides de França.

Tosquelles hi va continuar els projectes de salut mental pública iniciats per la Mancomunitat i la República catalanes.

Eren centres molt vinculats als pobles, el camp i el treball.

Creia que era important atendre les persones internes i també tots els professionals que hi treballaven: metges, infermers, cuidadors i monges.

A més, també col·laborava amb persones no professionals, com pagesos, músics, escriptors, treballadores sexuals, pintors, etc.

Tosquelles va transformar així el tractament de les malalties mentals: de manera més col·lectiva i menys especialitzada.

Man Ray, *L'Énigme d'Isidore Ducasse*, 1920, fotografia.
Cortesia de l'Association Internationale Man Ray, Paris

Una psiquiatria situada: IPM, formació, II República

L'Institut Pere Mata va ser un edifici finançat per la burgesia de Reus i dissenyat per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner.

En aquest hospital psiquiàtric, Tosquelles va començar a elaborar el seu projecte professional: la transformació dels vells centres psiquiàtrics en veritables llocs de vida.

L'edifici tenia espais lliures privilegiats, amb llum natural i vegetació que separava els diferents pavellons.

Això creava un entorn favorable per a les trobades entre les persones.

Una psiquiatria situada: Mas de Quer, colònies escolars

Durant els primers mesos de la Guerra Civil (1936), el responsable de Sanitat a Reus va ocupar el Mas del Quer, situat a la carretera de Salou.

Tosquelles hi va desenvolupar les bases de la psicoteràpia infantil i juvenil.

El mestre Joan Ganigué i l'atleta Jesús Montaner van acompanyar Tosquelles en aquesta experiència terapèutica al Mas de Quer.

Montaner, per exemple, es va encarregar dels jocs psicomotors dels infants.

Una psiquiatria situada: Guerra Civil

El 1937, Tosquelles es va unir a l'exèrcit republicà, al Front d'Aragó. L'any següent, va ser cap dels Serveis Psiquiàtrics de l'Exèrcit extremeny.

Més endavant, com a director de la clínica d'Almodóvar del Campo, a Ciudad Real, Tosquelles va experimentar amb un servei d'urgència a prop de la línia del front. Estava convençut que els ferits de guerra no s'havien de separar del lloc on els havien ferit.

Va tractar els muts de guerra d'una manera molt innovadora. Organitzava grups on els muts que havien començat a parlar participaven de la cura dels muts que arribaven a l'hospital. Promovia la implicació dels malalts en el procés de la cura.

Una psiquiatria situada: Mireia Sallarès

Història potencial de Francesc Tosquelles, Catalunya i la por és una pel·lícula de Mireia Sallarès sobre experiències de Tosquelles que no han quedat enregistrades però que és important conèixer.

Per exemple, la «Carta a Stalin» que Tosquelles va escriure el 1927, amb companys de la Federació Comunista Catalano-Balear.

La carta s'ha perdut, però es coneix la seva existència.

Mireia Sallarès l'ha recreat en aquesta pel·lícula:

diferents joves han escrit el suposat text d'aquesta carta i la llegeixen en diferents bars de Barcelona.

Una psiquiatria situada: Sètfonts

Tosquelles es va exiliar a França el 1939 i va viure l'experiència del camp de refugiats republicans de Sètfonts. Hi va organitzar una unitat de Psiquiatria amb l'ajuda d'un únic infermer, un guitarrista i un pintor. També va aprofitar per ajudar alguns presoners a escapar-se.

A Sètfonts, Tosquelles estava rodejat de pintors també exiliats, com José Roa, Bonaventura Trepà, Josep Martí Aleu i Josep Ponti. L'alcalde de Sètfonts li va proposar organitzar la commemoració del 150 aniversari de la Revolució Francesa.

Entre tots van pintar retrats de personatges francesos cèlebres: Danton, Robespierre, La Fayette i Rouget de Lisle, que va compondre l'himne francès, «La Marsellesa».

José Roa, *Camp de Judes / Group d'hommes à la toilette*, 1939, pintura. Mairie de Sètfonts

Una psiquiatria situada: Camp de Vernet d'Arriège

Al Camp de concentració de Vernet d'Ariège es van confinar 12.000 combatents espanyols de la Columna Durruti.

Hi van arribar el 1939, després de la derrota de la República.

A aquests combatents se'ls va anomenar «estrangers indesitjables».

Eren membres de les Brigades Internacionals i intel·lectuals antifeixistes.

El 1940, el Camp de Vernet d'Ariège va esdevenir un camp repressiu, i el 1942 un camp de trànsit per a tots els jueus arrestats a la regió.

En total, 40.000 persones de 58 nacionalitats diferents es van internar en aquest camp. La majoria eren homes.

Saint-Alban, la revolució filmada

Entre 1940 i 1962, l'hospital de Saint-Alban va conèixer una transformació gràcies al treball de Tosquelles.

Va ser un moment en què van coincidir innovacions clíniques, una producció cultural d'avantguarda i l'activitat política antifeixista. Aquesta combinació de disciplines rep el nom d'*ensemble thérapeutique*.

L'any 1958, Tosquelles va presentar 3 pel·lícules al Congrés Internacional de Psicoteràpia de Barcelona.

Mostraven la vida a l'hospital entre pagesos, vilatans, personal de l'hospital i persones internes.

Els poetes Paul Éluard i Tristan Tzara van viure a l'hospital al 1940.

Es van inspirar d'aquesta experiència per escriure:

Souvenirs de la maison des fous, d'Éluard, i *Parler seul*, de Tzara.

Autor desconegut, *Francesc Tosquelles com a cineasta*, sense data, fotografia.

Col·lecció de família Ou-Rabah Tosquelles. Reproducció fotogràfica: © Roberto Ruiz

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Société Lozérienne

L'any 1958, Tosquelles va presentar 3 pel·lícules al Congrés Internacional de Psicoteràpia de Barcelona. Tenien el títol de *Documentos sobre el Hospital de Saint-Alban (Transformación del Hospital. SOCIOTERAPIA-ERGOTERAPIA-FIESTAS)*.

Durant les 2 hores de pel·lícula es mostrava la transformació que va viure l'hospital i l'alteració de la vida col·lectiva: les persones internes, metges, infermers, monges i els vilatans que participaven en l'economia de l'hospital. A la pel·lícula s'hi mostra l'activitat del Club Paul Balvet i «les seves organitzacions cooperatives».

Es tractava de tallers de Psicoteràpia que també es projectaven a les persones internes com a exercici de memòria de l'experiència col·lectiva.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Congrés Psicoterapèutic 1958

Al setembre de 1958 es va celebrar el Congrés Internacional de Psicoteràpia a Barcelona. Hi van acudir 1.200 professionals de les Ciències socials, la Psicoanàlisi, el Psicodrama, la Hipnosi, la Psicofarmacologia, el Treball social i la Psicoteràpia de grup.

El polèmic psiquiatra francès Jacques Lacan va fer una conferència a la Universitat de Barcelona, i Jean Oury, Lucien Bonnafé i Roger Gentis van parlar de la revolució que estaven liderant a França en l'àmbit dels centres psiquiàtrics.

Tosquelles va aprofitar l'ocasió per tornar a Catalunya després de 20 anys d'exili.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Publicacions-periòdics murals

La revista *Estudis*, publicada per l'Associació Cultural del Centre de Lectura de Reus, i *La Torxa*, revista del Baix Camp, van ajudar Tosquelles a difondre la seva pràctica psiquiàtrica i política.

El 1940, Tosquelles va impulsar les revistes *Le Chemin* i *Trait d'Union*.

Eren revistes modestes editades per 2 editorials:

la Section Lozérienne de la Ligue d'Hygiène Mentale

i el Club Paul Balvet, sota la direcció del doctor Paul Balvet.

Tosquelles en parla com a «un instrument terapèutic i de desalienació mental de primer ordre».

A partir del 1950, la revista *Trait d'Union* es va distribuir únicament a l'interior de l'hospital de Saint-Alban.

Autor desconegut, *Cartell de St. Alban, 30 de juny – 7 de juliol, 1968*, tinta sobre paper. Col·lecció Baldran, Saint-Alban-sur-Limagnole. Reproducció fotogràfica: © Roberto Ruiz

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: instal·lació d'Alejandra Riera

Ce muet très parlant. Une peinture du collectif.

Imaginée entre juin 2017 et août 2021 és una obra amb fragments viscuts i d'altres d'imaginari de l'hospital psiquiàtric de Saint-Alban i la clínica psiquiàtrica La Borde, a Cour-Cheverny.

Arbres, muntanyes, plantes, persones, pedres, colors, llengües o mirades parlen entre ells en aquesta obra. És una manera d'entendre com pensava Tosquelles, i que era oposat a la Psicoteràpia autoritària i de reclusió.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Materials Lucien Bonnafé

Lucien Bonnafé va ser director de l'hospital de Saint-Alban entre el 1942 i el 1944.

Abans havia estat militant antifeixista compromès amb el Surrealisme.

Des del 1928, Bonnafé animava el grup artístic Trapèze volant, també anomenat Mouvement K. O., amb base a Tolosa.

El fotògraf Jacques Matarasso, el poeta Gaston Massat i l'escriptor Jean Marcenac eren membres del grup.

Van adoptar tècniques i jocs d'escriptura surrealistes.

Durant el període de màxima repressió del nazisme a França, Lucien Bonnafé va obrir les portes de l'hospital Saint-Alban a intel·lectuals perseguits, jueus i membres actius de la resistència.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Tristan Tzara-Miró

L'estiu del 1945, el poeta Tristan Tzara va fer una estada de 2 mesos a l'hospital Saint-Alban. Hi va escriure el llarg poema *Parler seul*, que es va publicar amb 62 il·lustracions de Joan Miró.

El poema de Tzara s'adreça a dones que pateixen l'alienació mental, que és un trastorn psicològic en què s'anul·la la personalitat individual.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: set Paul Éluard

El 1946, Paul Éluard va publicar *Souvenirs de la maison des fous*. És un recull de 7 poemes inspirats per la seva estada a l'hospital de Saint-Alban. Els poemes estan acompanyats de 7 retrats de dones malaltes, pintades per Gérard Vulliamy, gendre d'Éluard.

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Jacques Matarasso

Jacques Matarasso va fotografiar Paul Éluard i la seva companya Nusch a Saint-Alban l'hivern de 1943-1944. També hi apareixen el director de l'hospital psiquiàtric, Lucien Bonnafé, i el germà del fotògraf, Léo Matarasso. Les fotografies transmeten una sensació d'atmosfera irreal.

Paul Éluard va fer possible la impressió de les fotografies clandestines des del seu amagatall a l'hospital.

Jacques Matarasso, Paris, *Saint-Alban*, hivern 1943-1944, fotografia.
Col·lecció privada Pierre Matarasso

Saint-Alban, una revolució psiquiàtrica: Films Mario Ruspoli

El 1961, el realitzador de cinema Mario Ruspoli va filmar la crisi de la pagesia a la regió francesa de la Losera, que és on se situa l'hospital psiquiàtric de Saint-Alban.

La pel·lícula *Les inconnus de la terre* és un conjunt d'entrevistes sobre el despoblament i l'empobriment de les zones rurals. Tosquelles surt en moltes entrevistes parlant amb famílies. Ruspoli també va entrar a l'hospital de Saint-Alban i hi va realitzar 2 pel·lícules: *Regard sur la folie* i *La Fête prisonnière*. A *Regard sur la folie* va filmar les reunions setmanals que es feien per treballar en la revista *Trait d'Union*. És un retrat fidel de l'hospital i del seu entorn.

Representacions de la bogeria: de l'asil al museu

Entre 1920 i 1950, els treballs que realitzaven les persones internes en hospitals psiquiàtrics es van considerar material per estudiar, proves per fer diagnòstics, i obres per col·leccionar.

Per exemple, el psiquiatre Benjamin Pailhas va ser un dels primers a interessar-se per aquests treballs.

El doctor Maxime Dubuisson, que va dirigir l'hospital de Saint-Alban entre 1915 i 1918, va fer àlbums amb els dibuixos d'Auguste Forestier, un escultor d'**Art Brut**.

L'**Art Brut** es refereix a «un art no afectat per la cultura», és a dir, un art realitzat per persones sense formació artística acadèmica.

A l'hospital de Saint-Alban, els treballs de les persones internes formaven part d'un procés de curació de la seva malaltia mental. És avui que aquests treballs d'Art Brut es conserven en museus.

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Jean Dubuffet

El pintor i escultor Jean Dubuffet va visitar l'hospital Saint-Alban a l'època en què buscava material d'Art Brut per a la seva col·lecció. Buscava treballs que no estiguessin exposats en museus i galeries, sinó que els haguessin realitzat persones sense formació artística.

La intenció de Dubuffet era diferent de la intenció de Saint-Alban. A l'hospital els metges no col·leccionaven els treballs del les persones internes, sinó que eren una eina per relacionar-se amb els malalts.

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Marguerite Sirvins

La modista Marguerite Sirvins va brodar escenes amb fils de llana en draps i teixits que trobava i reciclava a l'hospital de Saint-Alban. Durant els anys que va estar hospitalitzada, Sirvins també va escriure textos per a la revista de Saint-Alban:

«Trencarem els murs de la infermeria.
Jo demano xocolata amb llet per esmorzar
i em donen sopa d'aigua al matí, al migdia, al vespre.
Creieu que es pot tenir una bona salut, així?
Els ulls s'exorbiten, el nas plora.»

Jean Dubuffet, el pare de l'Art Brut, va col·leccionar els brodats i les aquarel·les de Marguerite Sirvins.

Marguerite Sirvins, *Sense títol / FILLETTE ASSISE TENANT UNE POUPEE*, entre 1944 i 1957, llapis de color sobre paper. Col·lecció de l'Art Brut, Lausanne. Reproducció fotogràfica: © Ulrich Choffat, Atelier de numérisation – Ville de Lau

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Auguste Forestier

Auguste Forestier va estar hospitalitzat a Saint-Alban 44 anys. Va ingressar-hi després d'haver posat pedres a una via ferroviària que van provocar el descarrilament d'un tren.

A l'hospital va crear molts objectes i escultures. Tenia un taller propi dins l'hospital amb materials de rebuig. Amb una obsessió per la guerra, va crear soldats i militars, reis i vaixells, animals, monstres i bèsties.

A l'hospital, aquests treballs s'utilitzaven per intercanviar amb altres coses. Però aquesta economia interna va desaparèixer quan el pare de l'Art Brut, Jean Dubuffet, va aplegar aquestes obres per a la Col·lecció de l'Art Brut, que avui és patrimoni suís.

Auguste Forestier, *La Bête du Gévaudan*, c. 1942, fusta, dents d'animals salvatges i cuir. Col·lecció privada

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: representacions de l'art psicopatològic

Cap al 1950, l'art produït per les persones internes en hospitals psiquiàtrics es van convertir en una prova per als metges, per fer diagnòstics de la malaltia d'aquestes persones.

El 1946 es va organitzar una exposició al Centre Psychiatrique Sainte-Anne de París amb obres de "malalts mentals". Després, s'hi va celebrar el primer Congrés Mundial de Psiquiatria i l'«Exposition internationale d'art psychopathologique».

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Collection Pailhas

El psiquiatre Benjamin Pailhas va recollir les obres de 28 persones internes a l'asil del Bon-Sauveur d'Albi el 1887.

Aquesta col·lecció és de 864 objectes.

La majoria són dibuixos encolats sobre un cartró, però també hi ha cartes, brodats i àlbums en quaderns escolars.

La col·lecció és interessant sobretot perquè té un origen mèdic.

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Exposition International Art Psychopathologique

L'artista Léon Schwarz-Abrys va presentar uns retrats fets per persones internes a l'hospital de Sainte-Anne de París, durant la primera «Exposition internationale d'art psychopathologique».

Léon Schwarz-Abrys, *Sense títol*, c. 1940, pintura a l'oli sobre fusta.
Cortesia de Christian Berst art brut, Paris

Representacions de la bogeria, de l'asil al museu: Exiliats

El 1948, l'artista Jean Dubuffet i el crític d'art Michel Tapié van exposar obres de 3 refugiats espanyols: Joaquim Vicens Gironella, Miguel Hernández Sánchez i Pepe García Tell.

També hi havia objectes de la Col·lecció d'Art Brut de Dubuffet: treballs fets per pacients d'hospitals psiquiàtrics, dibuixos infantils i obres d'art popular, fetes per refugiats polítics i marginats.

Miguel Hernández, *Femmes nues au chapeau rouge*, 1948, oli sobre paper. Col·lecció de l'Art Brut, Lausanne. Reproducció fotogràfica: © Amélie Blanc, Atelier de numérisation – Ville de Lausann

El deliri de la fi del món

Entre 1930 i 1945 la idea de la fi del món va estar molt present en les obres artístiques a Europa.

Per exemple: els crits del poeta Antonin Artaud filmats per Eugène Deslaw, o l'obra surrealista de Gérard Vulliamy.

També a l'hospital de Saint-Alban va arribar aquesta por, mentre Francesc Tosquelles treballava amb Jean Oury. El psiquiatre Jean Oury la va definir com «el deliri de la fi del món».

El 1948, Tosquelles va defensar la tesi sobre l'escriptura del deliri que transmetia el poeta Gérard de Nerval.

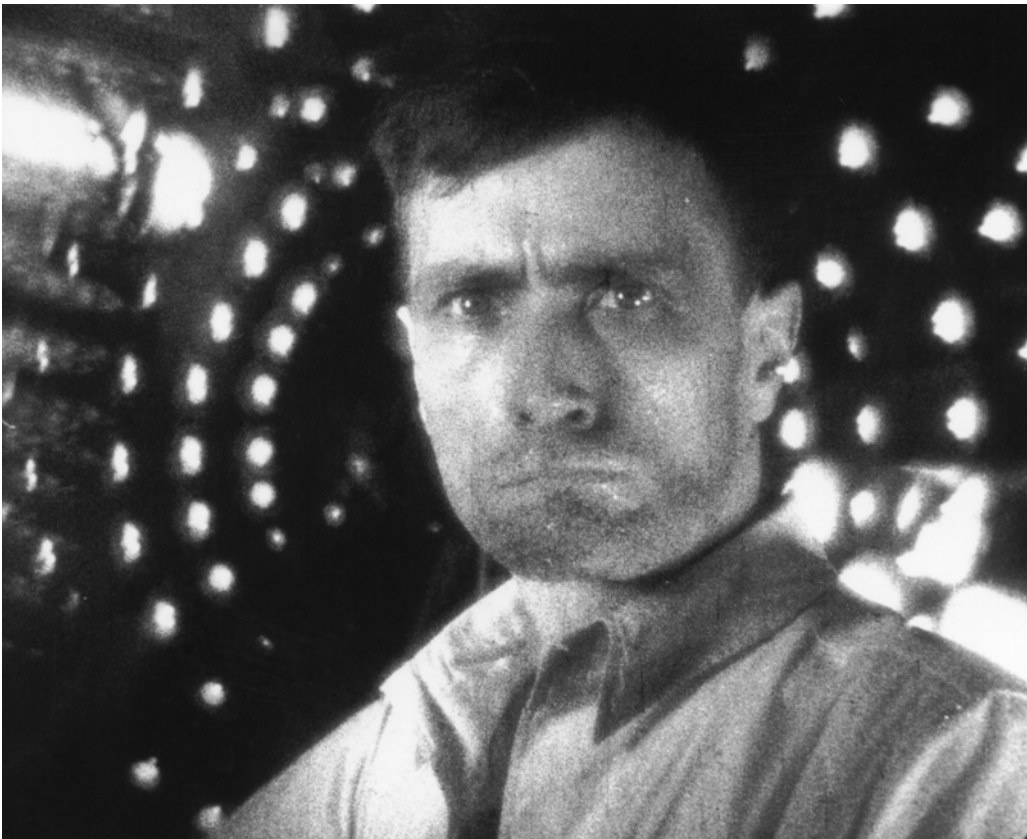
Tosquelles relacionava el patiment de les persones psicòtiques i esquizofrèniques amb la por a la fi del món «dels homes normals».

Deliri de la fi del món: Antonin Artaud

El 1930, Eugène Deslaw va filmar els crits del poeta Antonin Artaud en una pel·lícula apocalíptica.

El 1948, Tosquelles va anar a veure Antonin Artaud a l'hospital psiquiàtric de Rodez, i poc després el poeta va morir.

Tosquelles el va citar al final de la tesi que estava escrivint sobre el deliri de la fi del món.

Eugène Deslaw, *Autour de la fin du monde*, 1930, film blanc i negre.
Centre national du cinema et de l'image animée, París

Deliri de la fi del món: Nancy Spero

Nancy Spero va ser una artista nord-americana feminista i contrària a la guerra, especialment contra la guerra del Vietnam.

Les obres d'Spero estaven inspirades pels poemes d'Artaud. Spero va transmetre les seves reflexions en una barreja de dibuix i collage sobre papers de poca qualitat.

Deliri de la fi del món: Aimable Jayet

Aimable Jayet ja estava internat a Saint-Alban quan Tosquelles hi va arribar el 1940.

Jayet va fer una sèrie d'escrits i dibuixos en quaderns i pàgines de diaris de l'època que transmeten que observava amb molta precisió la vida de l'hospital.

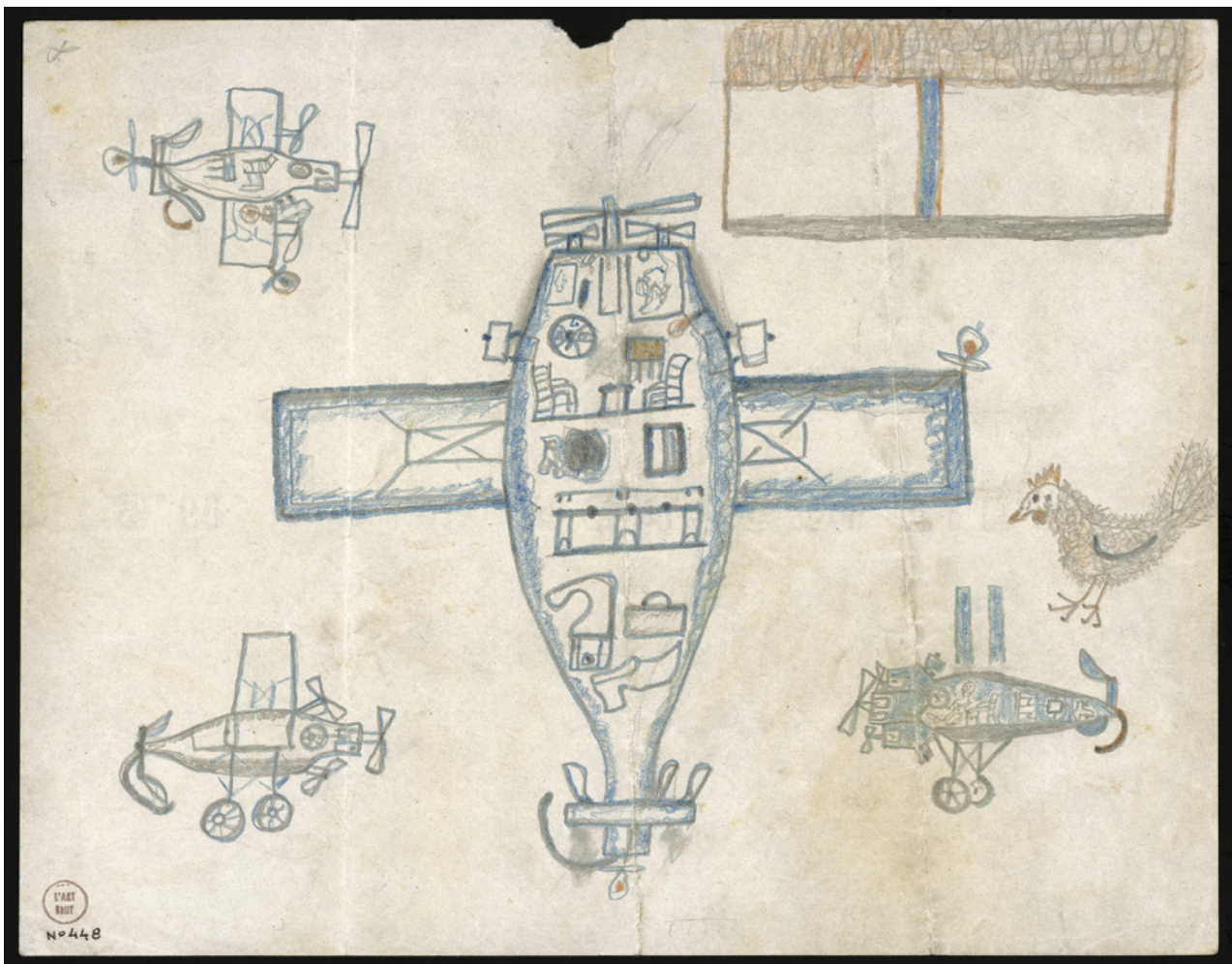
Hi apareixen els vius: retrats i noms de metges i infermers, i els morts: noms de places i carrers, boscos i muntanyes per on deambulava fora de l'hospital.

Deliri de la fi del món: Benjamin Arneval

Fill de pagesos de la regió on se situa l'hospital, Arneval va ingressar al psiquiàtric de Saint-Alban el 1942.

Els seus dibuixos estan plens de bèsties i monstres, vaques, cavalls i serps, tractors, carretons, eines i mobiliari com si fossin inventaris del món de la feina del camp.

Arneval va fer aquests dibuixos durant una crisi que va patir. El psiquiatre Jean Oury el va animar a transmetre el seu malestar a través del dibuix, i va enviar aquests dibuixos a Jean Dubuffet per a la seva Col·lecció d'Art Brut.

Benjamin Arneval, *Sense títol / Avions*, 1948, grafit i llapis de color sobre paper. Col·lecció de l'Art Brut, Lausanne. Reproducció fotogràfica: © Claudine Garcia, Atelier de numérisation – Ville de Lausanne

Deliri de la fi del món: Vulliamy-Cheval de Troie

L'estiu del 1945, Gérard Vulliamy va fer una estada a Saint-Alban per retratar les persones internes, com l'escultor Auguste Forestier i la modista Marguerite Sirvins.

L'obra més important de Gérard Vulliamy és *Le Cheval de Troie*, una pintura que va impactar a l'exposició internacional del Surrealisme que es va celebrar a París l'any 1938.

Els dibuixos de Vulliamy recorden el món apocalíptic que va transmetre Salvador Dalí en les pintures de 1935.

Gérard Vulliamy, *La salamandre pompéienne*, 1936, oli sobre tela. Col·lecció privada

Peus, cinema i vida en col·lectiu

El 1947, Tosquelles va formular la idea de desplaçar els pensaments als peus.

Deia:

«Quan passegem pel món, el que compta no és el cap, són els peus. Saber on trepitges».

Tosquelles justifica aquesta proposta terapèutica amb l'exili, perquè són els peus els que travessen les fronteres.

També posa l'exemple de les mares, que «la primera cosa que fan són pessigolles als peus dels nadons».

Cap al 1955, Tosquelles es va centrar en el tractament de nens autistes. En aquell moment, va conèixer el pedagog Fernand Deligny.

Deligny es va dedicar a l'educació especial.

Criticava l'educació clàssica dels infants

i defensava que s'ha de respectar les seves necessitats i desitjos.

Amb això, va introduir el cinema no professional a les aules,

i va autoritzar el que Tosquelles anomenava el «dret a la deambulació»: que els nens es poguessin moure a la classe.

Deligny va reproduir els moviments dels nens amb els que treballava en dibuixos i va estudiar la relació que tenien amb la cura de la malaltia que patien.

Despatologitzar la bogeria:

Min Tanaka à la Borde

Min Tanaka és un ballarí i actor experimental japonès.

Cap al 1985 va ballar descalç enmig de les persones internes de la clínica psiquiàtrica de La Borde, a Cour-Cheverny.

François Pain i Joséphine Guattari el van filmar.

La pel·lícula fixava l'atenció en els peus nus de Tanaka, com a signe de renúncia a la paraula.

Això recorda la proposta terapèutica de Tosquelles per a nens autistes, de centrar el pensament en els peus.

Despatologitzar la bogeria: Perejaume

L'artista i escriptor Perejaume convida a sentir la textura del suro amb la planta dels peus descalços.

Si Tosquelles considerava que els peus ajudaven les persones internes a llegir el món, Perejaume considera que l'escriptura és el resultat d'una línia que ressegueix cada accident, bony i clot de la terra.

Despatologitzar la bogeria: Tàpies

A més de la proposta terapèutica de Tosquelles de centrar el pensament en els peus, Tosquelles va defensar amb força «el dret a la deambulació».

Aquesta idea es transmet en les pintures de Tàpies.

L'artista català incrustava objectes durs en els quadres, com si deixessin una petjada.

Per a Tàpies, l'empremta del peu és molt present en la seva obra com ho són les referències de Tosquelles als peus.

Despatologitzar la bogeria: Angela Melitopoulos – Assemblages

Aquesta obra recorda les investigacions del francès Félix Guattari a la clínica psiquiàtrica de La Borde.

Guattari es va interessar per la Psiquiatria experimental de Tosquelles.

Assemblages, videoinstal·lació d'Angela Melitopoulos i Maurizio Lazzarato, 2010

Despatologitzar la bogeria: Le Clos du Nid

Tosquelles va filmar el seu treball terapèutic amb els infants autistes a l'associació Le Clos du Nid.

S'hi veu com Tosquelles i el seu equip tractaven els infants i adolescents a través de la psicomotricitat, el dibuix i el joc.

Tosquelles tenia 2 referents: la pedagogia de Maria Montessori, amb què s'havia format a Catalunya, i les experiències de la psicoanalista Melanie Klein.

L'associació Le Clos du Nid s'organitzava en grups de 12 infants acompanyats per monitors i monitores.

Aplicaven tècniques terapèutiques experimentals i feien reunions amb l'equip mèdic en un treball integral i conjunt.

Francisc Tosquelles i Maurice Lambilliotte,
Le Clos du nid. Un service pour débiles profonds en Lozère, 1958, film.
Arxiu família Tosquelles

Despatologitzar la bogeria: Educadors especials

Cap al 1975, associacions de Barcelona es van mobilitzar per reorganitzar els asils infantils municipals de beneficència. Aleshores, l'Ajuntament va encarregar al Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona (CFEEB) intervenir en 3 grans asils on vivien 600 infants.

Amb la col·laboració de l'educador social Antoni Julià, el CFEEB va crear els Col·lectius Infantils i nous espais perquè els infants d'aquells asils tornessin al seu barri d'origen. Tosquelles va acompanyar Julià en aquest procés i va assessorar-lo sobre Psiquiatria infantil i Psicoanàlisi.

Bio Fernand Deligny-Sandra Álvarez de Toledo

El 1966, l'educador especial Fernand Deligny va publicar un text titulat «Diari d'un educador».

Hi resumia 3 temes de la seva recerca: l'hospital psiquiàtric d'Armentières, el Partit Comunista i la guerra.

L'any següent, va fundar una xarxa d'atenció informal per a infants autistes, amb treballadors no especialistes: obrers, camperols, estudiants i persones a l'atur.

Durant 30 anys, Deligny va investigar sobre els efectes curatius de les relacions humanes dels infants amb els treballadors, tal com ja estava fent Tosquelles a l'hospital de Saint-Alban.

Text Fernand Deligny-Sandra Álvarez de Toledo

Els adults van traçar en aquests mapes dibuixats els recorreguts dels infants autistes.

Després, en un paper de calcar, van traçar els seus moviments i gestos.

Les línies s'entrecreuen, s'interfereixen,
i les coincidències espacials es repeteixen.

Els mapes troben el seu model en el gest de l'infant autista Janmari, que repeteix cercles i ondulacions.

Frantz Fanon i Francesc Tosquelles: de l'antifeixisme a la descolonització

El psiquiatre i escriptor Frantz Fanon va treballar amb Tosquelles com a metge resident a l'hospital de Saint-Alban entre 1952 i 1953. Junts van experimentar i analitzar la Socioteràpia i la Teràpia ocupacional als tallers i al club de les persones internes: teatre, impremta i redacció del diari de l'hospital, etc.

A partir del 1953, Fanon va treballar a l'hospital de Blida-Joinville, a Algèria, on va desenvolupar el que havia après amb Tosquelles.

Més tard, Fanon es va allistar al Front d'Alliberament Nacional per lluitar per la independència d'Algèria de l'estat francès. Amb els malalts musulmans, Fanon va aplicar les pràctiques de Psicoteràpia que havia après l'hospital psiquiàtric de Saint-Alban.

Frantz Fanon amb Francesc Tosquelles: una trobada: Mohamed Bourouissa

L'artista Mohamed Bourouissa entrevista Bourlem Mohamed, un dels darrers pacients de l'hospital algerià de Blida-Joinville on Frantz Fanon va aplicar els aprenentatges terapèutics de Tosquelles.

Bourlem Mohamed parla de les tortures que va patir i a què el va sotmetre la policia francesa a Algèria, i de la seva malaltia.

Però també parla dels beneficis de treballar al jardí que cuidava a l'hospital Blida-Joinville, com una prova dels bons resultats de la Socioteràpia de Tosquelles.

Mohamed Bourouissa, *Le murmure des fantômes*, 2018.
Film realitzat amb l'ajuda de FACT i Liverpool Biennial.
Reproducció fotogràfica: © Mohamed Bourouissa, Galerie kamel mennour

Tornar a Catalunya: transmetre Tosquelles

Cap al 1970, Tosquelles va tornar a Catalunya, a l'Institut Pere Mata de Reus, per continuar les iniciatives que estava assajant a Saint-Alban.

Aquesta tornada va coincidir amb grans debats sobre Psiquiatria i Psicoanàlisi, i amb la defensa de la integració de les persones amb malalties mentals en la comunitat, fora de les institucions psiquiàtriques. També va ser el moment en què van aparèixer els psicofàrmacs.

Aquestes noves tendències destruïen tot el treball que havia fet Tosquelles a Saint-Alban, sobre els beneficis de viure i conviure en un hospital psiquiàtric les persones malaltes i les persones treballadores.

Tosquelles va morir a Granges-d'Òlt el 25 de setembre de 1994. En aquell moment, la Psiquiatria va desaparèixer com a professió independent i es va integrar com a branca de la Medicina.

Amb la desaparició de la Psiquiatria, els coneixements i experiències de Tosquelles no es van transmetre ni a Catalunya ni a Espanya.

Tornar a Catalunya: Déconnage

El 2012, Angela Melitopoulos i Maurizio Lazzarato van fer un muntatge amb l'entrevista de Tosquelles que va filmar François Pain el 1987.

En aquesta nova obra de Melitopoulos i Lazzarato hi ha textos que fan referència a la història i el context de la Psicoteràpia de Tosquelles, de qui podem sentir la veu.

Déconnage, videoinstal·lació d'Angela Melitopoulos i Maurizio Lazzarato, 2012

Tornar a Calalunya: Cassetts

Tosquelles va tornar a treballar a l'Institut Pere Mata en un moment en què als congressos nacionals de Psiquiatria es discutia si calia reformar els hospitals psiquiàtrics i apostar per integrar les persones amb malalties mentals en la comunitat, fora de les institucions psiquiàtriques.

A partir del 1970, a l'Institut es van organitzar els «grups de les cassetts». Eren equips mèdics que supervisaven l'enregistrament en cassetts de les veus de les persones internes.

Li enviaven a Tosquelles a França

i discutien sobre els resultats quan ell venia a Reus.

Per a Tosquelles, les cassetts eren una forma de fer el seguiment de les persones internes a l'hospital.

Piles de cassetts que conserven la memòria dels grups de formació i de contra-transparència que es van reunir a l'Institut Pere Mata, entre 1970 i l'inici dels anys 1990.

Hospital Universitari Institut Pere Mata. Reproducció fotogràfica: © Roberto Ruiz

Tornar a Catalunya: Esquemes i veu Tosquelles

Els «quadres de la paret» eren dibuixos que Tosquelles penjava a la paret.

Eren esquemes de persones que havien estat els seus referents clínics i crítics al llarg de la seva pràctica psiquiàtrica.

Hi ha enregistraments en què Tosquelles parla d'aquestes persones referents:

«Jones, de les comunitats terapèutiques.

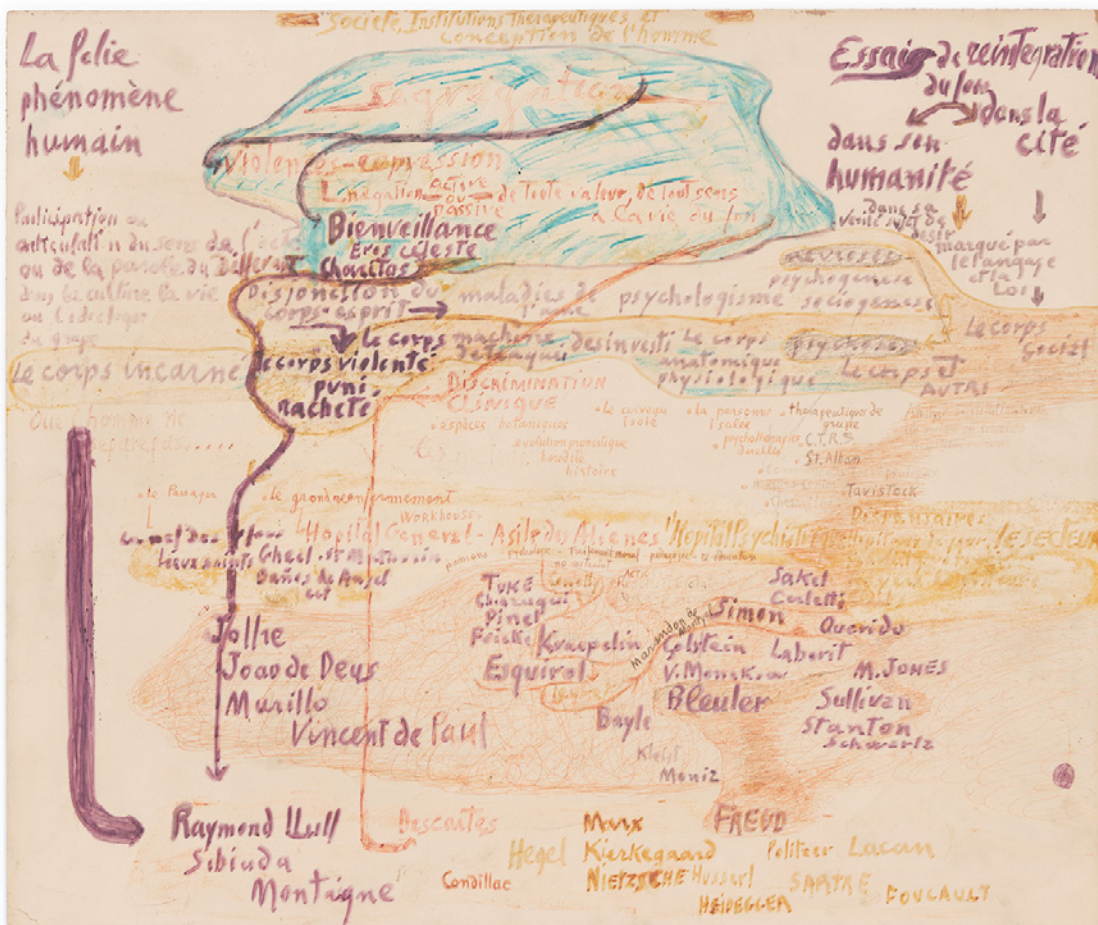
Sullivan, primera comunitat terapèutica per a esquizofrènics el 1911.

Hospital de Santa Elisabetha.

L'estudi de Stanton i Schwartz, primer tractat del funcionament

d'un hospital. Més avall, a la bogeria com a fenomen humà,

en primer lloc Ramon Lull, sense el qual no es pot entendre res».

Francesc Tosquelles, *Quadres de la paret 1*, c. 1970, paper.

Hospital Universitari Institut Pere Mata.

Reproducció fotogràfica: © Roberto Ruiz

Una producció de:

CCCB Centre de Cultura
Contemporània
de Barcelona

MUSEO NACIONAL
CENTRO DE ARTE
REINA SOFIA

 GOBIERNO
DE ESPAÑA
MINISTERIO
DE CULTURA
Y DEPORTE

les Abattoirs
Musée - Frac Occitanie Toulouse

El CCCB és un consorci de:

**Diputació
Barcelona**

**Ajuntament
de Barcelona**

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Mitjans col·laboradors:

ara

**CATALUNYA
RÀDIO**

Més informació:

cccb.org